

Smail Tihic

KATALOŠKI PREGLED

spomen-obilježja historijskih događaja i ličnosti podignutih na području grada Sarajeva od 1945. godine do danas

Bosna i Hercegovina su u poslijeratno doba dale vrijedan doprinos u oblasti izgradnje objekata kojim se evociraju sjećanja i uspomene na značajnije događaje i ličnosti naše historijske prošlosti i sadašnjosti, a osobito one koji su vezani za period narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Prema podacima evidencije koja je u periodu od 1966. do 1973. godine provedena na terenu svih stotinu šest bosansko-hercegovačkih komuna, uz pomoć društvenih sredstava, od oslobođenja do danas je izgrađeno 2.050 takvih objekata. U ovu cifru nisu uračunati i spomenici, koji su u međuvremenu, dok je akcija evidencije trajala, podignuti u nekim komunama, a kojih, također, ima nekoliko desetina. Registracijom su obuhvaćene sljedeće vrste obilježja: ploče, biste, česme, bunari i čatrnje, jednostavni obelisci, kao i razna skulpturalno-arhitektonska i druga umjetnička rješenja i kompozicije, zatim grobnice i kosturnice, te groblja palih boraca narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i žrtava fašističkog terora.

Jedan dio te aktivnosti odvijao se i na području glavnog grada SRBiH — Sarajeva, gdje je podignuto više desetina objekata ovog karaktera. Naš pregled obuhvata širi teritorij grada, odnosno područje koje pokrivaju njegove četiri opštine: Sarajevo-Centar, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća. Podaci koje dajemo u ovoj prilici, osim posve malog broja slučajeva koje zbog nekih tehničkih teškoća nismo mogli unijeti u ovaj popis, daju pravu sliku brojnog stanja fonda objekata ove vrste koji sada egzistiraju na označenom prostoru.

I u pogledu na njihovu zastupljenost po vrstama, te formalno-oblikovane karakteristike, upotrijebljeni materijal, zanatsku izvedbu i obradu, lokaciju i dispoziciju, te uopće na njihovu likovno-umjetničku vrijednost i društvenu funkciju, oni čine odgovarajući prosjek i standard stanja koje pokazuje ukupan fond spomenika ove vrste, koji su, od oslobođenja do danas, podignuti na tlu SR Bosne i Hercegovine.

Spomen-ploče

1. U krugu bivše Tvornice duhana, sada preduzeća »Veletrgovina na Marindvoru, Brankova ulica 2

Četvrtastu ploču od bračkog kamena, koja je učvršćena na lijevoj bočnoj fasadi upravne zgrade Preduzeća i okrenuta unutar tvorničkog kruga, postavio je 25. aprila 1959. godine radni kolektiv sarajevske Fabrike duhana u znak sjećanja i kao uspomenu na zaslužnog revolucionara i organizacionog sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, Đuru Đakovića (1886—1929). Objekat je postavljen u okviru programa proslave četrdesetogodišnjice KPJ i 39-godišnjice štrajka radnika ove fabrike, koji je, pod rukovodstvom Đure Đakovića, bio uspješno organizovan i proveden.

2. Na fasadi upravne zgrade Elektrodistributivnog preduzeća »Vladimir Perić Valter«, Gundulićeva ulica 62

Ploča je metalni odljev, a posvećena je uspomeni na narodnog heroja Vladimira Perića i njegove drugove — aktiviste NOP-a, pale 6. aprila 1945. godine u borbama koje su vođene s fašističkim neprijateljem za oslobođenje grada. Podiglo ju je zahvalno Sarajevo u povodu prve godišnjice oslobođenja ovog mjesta, dakle u 1946. godini.

Obilježje karakterišu manji format i srebrnasta patina. Postavljeno je na glavnoj fasadi zgrade, okrenuto put jedne od veoma frekventnih gradskih saobraćajnica.

3. Na fasadi upravne zgrade EDP »Vladimir Perić Valter«, Gundulićeva ulica 62

Manja ploča od jablaničkog granita evocira uspomenu na 20. novembar 1950. godine — dan kada je Elektrana ovog preduzeća prešla na sistem samoupravljanja. Ne baš najsrećnije složen njen tekst patiniran je žutom bronzom (musiv).

P. s.

Objekti opisani pod brojem 2 i 3 ovog registra, mada građeni od dva posve različita materijala, prezentirani su na istom zidu, u neposrednoj blizini jedan poviše drugog. Na taj način stvoreno je izvjesno šarenilo i međusobna, sasvim nepotrebna njihova »konkurencija«.

4. U trijemu Željezničke stanice Sarajevo Novo

Velika (v 170, d. 90 cm) ploča od poliranog jablaničkog granita, pričvršćena na desnom zidu ulaznog dijela zgrade, evocira uspomenu na gradnju željezničke pruge Šamac—Sarajevo, koji je objekat, u plemenitom natjecanju, izvela omladina Jugoslavije, u rekordnom vremenu od 1. aprila do 15. novembra 1947. godine.

Tehnički, veličinom i oblikom obilježje predstavlja solidno rješenje i pored činjenice da je tekst opterećen nekim suvišnim podacima.

Spomen-ploča na desnom zidu ulaznog dijela u zgradu željezničke stanice Sarajevo Novo

5. Na fasadi zgrade u Maksima Gorkog ulici broj 6

Objekat je postavljen u znak sjećanja na vrijeme (1922. godina) kada su se u ovoj zgradi nalazili sjedište Organizacije nezavisnih sindikata BiH i redakcija sindikalnog lista »Radničko jedinstvo«. Obilježje je 27. augusta 1955. godine postavio SSRN Bosne i Hercegovine.

Ploča (v. 60, d. 90 cm), građena od bijelog mramora s ugraviranim, žutom bronzom »ojačanim« pismenima teksta, postavljena je na glavnu fasadu zgrade okrenutu direktno na ulicu. Udovoljava u pogledu na tekst, boju, formu i položaj gdje se nalazi.

6. Na zgradi u Pavla Goranina ulici broj 17

Objekat je posvećen uspomeni na narodnog heroja Slavišu Vajnera Čiču i njegov život i revolucionarni rad u ovoj kući u vremenu od 8. februara 1936. do 30. aprila 1941. godine. Postavila ga je Sindikalna podružnica Higijenskog zavoda u Sarajevu.

7. U holu, na zidu unutrašnjeg stubišta zgrade Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove, Slaviše Vajnera Čiče ulica broj 7

Ploča je posvećena uspomeni na članove ovog kolektiva pale poslije oslobođenja zemlje u odbrani tekovina revolucije.

Na način friza, na mramornom zidu oklesana su imena palih radnika i službenika Sekretarijata. Iznad je duga ploča od bijelog mramora (v. 100, d. 350, š. 7 cm) podijeljena u tri kvadratična polja. Na dva, desno je plitki reljef s prikazom dvanaest ljudskih figura — majke, djeca, djevojke i dječaci, u igri i bezbrižnom radu. Ispred krajnjeg polja lijevo je bronzana glava narodnog heroja Mije Kerševića, rađena na realistički način, naglašenom stilizacijom. Nasuprot tom snažnom realizmu portreta, reljef je idealizirana, ponešto klasi-

stička forma. Crtež je jako istaknut. Objekat je dobro sačuvan i u osnovi udovoljava svojoj društvenoj namjeni. Izveo ga je skulptor Marijan Kocković, 1960. godine.

8. Na fasadi kuće Ismeta Šabića, Ulica porodice Foht 47

Na zgradi u kojoj se od 1943. godine do oslobođenja grada nalazila štamparija Mjesnog komiteta KPJ, Savez boraca NOR-a Sarajevo postavio je (nije naznačeno kada) na glavnu, uzdužnu fasadu prizemnice ploču (v. 65, d. 39, š. 3 cm) od bijelog bračkog kamena koja je okrenuta na cestu ove zabačene ulice.

9. Na kući Vezire Kehić, Ulica Mandžina-gornja broj 8.

Obilježje je, 27. jula 1951, postavio Gradski odbor Saveza boraca NOR-a Sarajevo kao uspomenu na vrijeme od jula 1941. do aprila 1942. godine, kada je u ovoj kući, pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KPJ, djelovala partizanska tehnika, i štampani leci, proglasi i bilteni narodnooslobodilačkog pokreta.

Manja ploča od bračkog kamena, sa ugraviranim, danas već posve izbljedjelim tekstom, postavljena je na prednju fasadu zgrade okrenuta direktno na ovu, inače zabačenu ulicu i toliko visoko da je čini nepodesnom za čišćenje.

10. Na fasadi zgrade Apoteke »Prenj«, Nemanjina ulica 34

Objekat je podignut u znak sjećanja na aktivistu NOP-a Muhameda Džudžu, magistra farmacije, koji je sa ovog mjesta snabdijevao lijekovima borce NOVJ-e i zbog toga 1945. godine ubijen u Lepoglavi. Obilježje je 21. aprila 1956. postavilo Farmaceutsko društvo Bosne i Hercegovine u povodu desetogodišnjice svog osnutka.

Ploča je pričvršćena na prednju fasadu zgrade, okrenuta spram ulice, ali se i pored tog ne nameće pred oči prolaznika. Ovo zbog činjenice da je rađena u metalu, sa slovima koja su patinirala i ne kontrastiraju pozadini, uz to je i sam smještaj objekta (između zastakljenih vrškova vrata i prozora, te poviše reklamnog panoa apoteke) pridonio da se i ona tek jedva primjećuje.

11. Na kući Bege Ajanovića, Ulica Nikole Tesle broj 12.

Ploča je podignuta na fasadi zgrade u kojoj su 1941. godine boravili istaknuti rukovodioci narodnooslobodilačkog pokreta i revolucionari: Hasan Brkić, Mahmut Bušatlija, Slobodan Princip Seljo i Svetozar Vukmanović Tempo. Postavio ju je Odbor Saveza boraca NOR-a, II rejona Sarajevo.

Četvrtasta bijela ploča, sitnog formata i malih dimenzija, iako postavljena na fasadi zgrade koja je okrenuta na ulicu, jedva se primjećuje zbog svog, sada gotovo »neutralnog« djelovanja i smještaja na derutnoj fasadi. Tekst je neprecizno i dosta uopšteno sročan.

12. Na fasadi zgrade u Kočićevoj ulici broj 12

Četvrtastu ploču od bijelog bračkog kamena, 29. novembra 1948. godine, postavio je Gradski narodni odbor u znak sjećanja na pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića, koji je boravio i umro u ovoj kući.

Iako okrenuto put glavne i vrlo prometne gradske saobraćajnice, obilježje se tek jedva primjećuje. Ovo zbog rđavog mu smještaja (na prvom spratu, sasvim lijevo u strani) i bljedoće natpisa. I vrijeme koje je pjesnik proveo u ovoj kući nije precizno naznačeno.

13. Na zgradi bivše Gradske vijećnice, sada zgrada Narodne biblioteke BiH, Vojvode Stepe obala 41

Ploča je postavljena na bočnoj strani lijevog krila zgrade, na uskom slobodnom prostoru koji, po visini, odvaja dva prozora. Građena je od jablaničkog granita i u obliku jako izdužene, uske pačevorine, s ugraviranim, crvenom bojom naglašenim pismenima teksta. Podignuta je u znak sjećanja na 3. maj 1906. godine — dan kada se na ovom prostoru odigrao krvavi sukob između sarajevskih radnika i austrijske policije.

Obilježje je, u znak zahvalnosti palim žrtvama i ostalim učesnicima ove borbe, postavilo Mjesno sindikalno vijeće, 3. maja 1953. godine.

Na mjestu gdje se sada nalazi, objekat se tek jedva primjećuje. Ovo prvenstveno zbog nezahvalnog formata i stiješnjenosti na veoma uzak prostor, u dijelu zgrade na koji prolaznici u hodu obraćaju malo pažnje. Tekst je opširan, izveden sitnim slogom, uz to ojačan bojom koja ne kontrastira pozadini (crveno na crnom) što, objektivno, umanjuje stepen njegove čitljivosti. Tomu određen doprinos daje i činjenica da je ploča postavljena na dosta visokom položaju od zemlje.

14. Na fasadi zgrade Stambene zajednice, Danila Ilića ulica br. 3

Ploča je postavljena na kući u kojoj je živio i radio učitelj i novinar Danilo Ilić, vođa sarajevskog kružoka recolucionarne omladine »Mlada Bosna« i organizator sarajevskog atentata.

Podigao ju je Odbor za obilježavanje pedesetogodišnjice sarajevskog atentata, 28. juna 1964. godine.

Četvrtasta ploča (v. 68, d. 82 cm) od bijelog mekog kamena, sa ugraviranim pismenima teksta, djeluje dosta svježije i odgovara svojoj osnovnoj namjeni. Pričvršćena je na zid prednje strane zgrade. Lako je uočljiva, brzo dostupna, a tekst veoma čitak.

15. Na fasadi zgrade Tkaonice ćilima Sarajevo, Ulica 6. novembra broj 9

Ploča je podignuta u znak sjećanja na četvoricu radnika ovog preduzeća, koji su, boreći se u redovima narodnooslobodilačke vojske, pali u periodu NOR-a, 1941—1945. godine. Postavio ju je radni kolektiv Tkaonice, u okviru proslave 40-godišnjice KPJ i 80-godišnjice rada ovog preduzeća, 26. decembra 1959. godine.

Objekat je građen od jablaničkog granita i ima ugravirana slova teksta. Postavljen je na glavnu fasadu zgrade i okrenut na pravac ulice, te je lako dostupan i brzo se uočava.

16. Na zidu zgrade Vatrogasnog društva »Mustafa Dovadžija«, Ulica Vratnik-mejdan broj 58

Ploču su, 21. septembra 1964. godine, postavili članovi Društva u znak sjećanja na svog druga i rukovodioca, narodnog heroja Mustafu Dovadžiju. Ovo obilježje, napravljeno od jablaničkog granita (v. 50, d. 80 cm), u gornjem središnjem dijelu sadrži skicozno oklesan portret heroja obučenog u uniformu vatrogasca, lijevo je petokraka zvijezda, desno simbol vatrogastva.

Spomen-ploča na zidu tzv. Višegradske kapije

17. Na zidu tzv. Višegradske kapije, Ulica Višegradska kapija b.b. Obilježje je postavio Savez boraca NOR-a Sarajevo u znak sjećanja na ulazak prvih jedinica narodnooslobodilačke vojske Jugosla-

vije (XVI muslimanska brigada) u grad, dan uoči njegovog oslobođenja, to jest 5. aprila 1945. godine.

Manja ploča visokog formata, napravljena od bijelog bračkog kamena, sa ugraviranim, crveno obojenim pismenima teksta, pričvršćena je s lijeve strane ulaznog dijela kapije, idući iz grada.

18. Na zgradi u Ulici Skenderija broj 20

Objekat je bio posvećen uspomeni na dvadeset i tri građanina Sarajeva, koje su ustaški zlikovci, poslije svirepih mučenja i bestijalnih izživljavanja, ubili u ovoj kući neposredno pred oslobođenje grada, aprila 1945. godine. Podigao ju je Savez boraca NOR-a Sarajevo, ali nije naznačeno kada.

Međutim, arhitektonskom izgradnjom, koja se unazad nekoliko godina odvijala u ovom dijelu grada, srušena je kuća na kojoj se nalazila opisana ploča. Nestankom zgrade, nestalo je i ovo spomenobilježje, čiji tekst, i inače, nije odgovarao stanju na terenu, uz to je djelovao nespretno i estetski ne baš lijepo. Time, međutim, nije prestala društvena potreba da se na istom prostoru, gdje se zbio taj monstruozi događaj, podigne neko obilježje kojim bi bila evocirana uspomena na pale žrtve ovog teškog fašističkog zločina (Vidi: *Objekti u izgradnji — programi i projekti*).

19. Na fasadi zgrade u Omladinskoj ulici broj 3

Objekat je podignut na kući u kojoj je, 13. jula 1941. godine, Pokrajinski komitet KPJ za BiH donio odluku o podizanju ustanka naroda Bosne i Hercegovine i početku oružane borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih saradnika. Obilježje je postavio Gradski komitet Komunističke partije BiH za Sarajevo, no nije naznačeno kada.

Ploča je relativno skromnih dimenzija. Napravljena je od bijelog bračkog kamena i ima ugravirana, crveno obojena pismena teksta. Ali, s obzirom na značaj događaja koji se zbio u ovoj kući, te činjenicu da postojeći objekat ne predstavlja do kraja zadovoljavajuće rješenje, sačinjen je program za izradu novog spomenika te vrste. Predviđa se da novo obilježje, koje će imati mnogo reprezentativniji izgled, bude postavljeno na slobodnu površinu zida, koja se pruža iznad glavnih ulaznih vrata i lođe prvog sprata zgrade. Takav njegov položaj diktira sama fasada kuće i ploča bi došla u njen centar, u središnji dio kompozicije, što je i sa estetskog i funkcionalnog stanovišta najprihvatljivije rješenje. Građena od bijelog bračkog kamena i postavljena na kraćem odstojanju od zemlje, ona će se brzo uočavati a njen tekst će se sa lakoćom moći da čita. Predviđeno je, nadalje, da nova ploča bude postavljena na bihacitnu kamenu podlogu koja bi bila ugrađena u masi zida, čime će se postići puna stabilnost obilježja, ujedno i efekat plastičnog, a što će sa vizuelne tačke gledišta i sa stanovišta zaštite objekta od vlage biti od izuzetnog značaja.

20. U auli Gimnazije »Ognjen Prica«, Ulica Sutjeska broj 1

U znak sjećanja na oko stotinu učenika i nastavnika ove obrazovne institucije koji su, boreći se u redovima NOVJ-e, pali na raznim ratištima Jugoslavije u periodu NOR-a, 1941—1945. godine, obilježje su, u okviru programa proslave pedestogodišnjice osnivanja ove škole, postavili učenici i nastavnici Gimnazije, 26. novembra 1965. godine.

Ploča od poliranog jablaničkog granita (v. 73.5, d. 123.5 cm), sa ugraviranim, »posrebrenim« slovima teksta, djeluje svježije i čitko, lijepa je u pogledu na format i rukopis, i u osnovi udovoljava postavljenom društvenom zadatku.

21. U zgradi preduzeća »Bosna-auto«, Radićeva ulica 6

Ploču od bijelog mramora (v. 55, d. 82 cm), lociranu u holu zgrade, prizemno desno, postavio je kolektiv »Bosna-auta« u povodu desetogodišnjice uvođenja radničkog samoupravljanja u ovom preduzeću. Sa svojim, tehnikom graviranja izvedenim, crveno obojenim pismenima teksta, djeluje svježije i jasno se nameće pred oči posjetilaca.

22—23. U holu zgrade I gimnazije, Zmaj Jovina ulica broj 3

U okviru programa proslave sedamdesetpetogodišnjice postojanja ove škole, u »proljeće 1955« učenici i nastavnici Gimnazije podigli su dvije ploče. Jedna je namijenjena uspomeni na đake i nastavnike koji su se borili za ideale slobode i društvenog progresa u periodu austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878—1918) i u međuratno doba (1918—1941), ili su, boreći se u redovima NOVJ-e, pali u narodnooslobodilačkom ratu, 1941—1945. godine. Drugom je odata pošta osmorici narodnih heroja — bivših đaka ove škole, palih u narodnooslobodilačkoj borbi. Obje ploče građene su od bjeličastosivog mramora, imaju jednake dimenzije (v. 124, d. 87.5 cm) i obrađene su po istom tehničkom postupku.

U cjelini obilježja ostavljaju prijatan dojam, ozbiljna su i reprezentativna, te u osnovi udovoljavaju postavljenom društvenom zadatku.

24. Na zidu unutrašnjeg stubišta zgrade Narodne banke, M. Tita ulica broj 25

Ploču od sivog mramora s ugraviranim, »pozlaćenim« pismenima natpisa postavio je, 6. aprila 1953. godine, kolektiv ove banke u znak sjećanja na svog bivšeg člana, narodnog heroja Vladimira Perića Valtera.

Dopadljivo po formatu i svježije u ukupnom djelovanju, obilježje u potpunosti udovoljava svojoj osnovnoj društvenoj funkciji. Jedina, eventualna, primjedba mogla bi se odnositi na kompoziciju teksta, jer je sav složen u gornjoj polovni ploče pa je donja ostala prazna.

25. U holu zgrade novinskog preduzeća »Oslobođenje«. M. Tita ulica broj 13.

Na gipsanoj podlozi pričvršćena je mesingana ploča (v. 31, d. 45 cm) posvećena uspomeni na juni 1950. godine kada je kolektiv ove no-

vinske kuće prešao na sistem samoupravljanja. Obilježje je postavljeno 8. jula 1960, u povodu desetogodišnjice pomenutog događaja.

Natpis, s ugraviranim crnim slovima teksta na žutoj podlozi, lako se uočava i bez teškoća čita.

26. Na uzdužnoj fasadi zgrade Gradskog saobraćajnog preduzeća, Vojvode Putnika ulica broj 3

Ploča (v. 80, d. 45 cm) od bijelog bračkog kamena podignuta je u znak sjećanja na pedeset i pet rodoljubivih građana i simpatizera NOP-a, koje su 28. marta 1945. godine povješali ustaški zločinci o stabla dugog drvoreda koji se protezao na pravcu od stare Tvornice duhana prema zgradama Zemaljskog muzeja. Obilježje je postavio Savez boraca NOR-a Sarajevo, ali nije naznačeno kada.

Format ploče nije najsrećnije iznađen, jednako tako i materijal koji pokazuje vidne znake trošenja.

Spomen-ploča na vanjskom zidu zgrade Radničkog doma, ulica Đure Đakovića 19

27. Na vanjskom zidu zgrade Radničkog doma, Ulica Đure Đakovića broj 19

Obilježje je podignuto u znak sjećanja na doba gradnje (1911. godina) ovog objekta za koji su vezane svijetle stranice istorije radničkog pokreta u Sarajevu. Objekat je, 27. augusta 1955, postavio Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine.

Ploča (v. 70, d. 110 cm), građena od sivkastobjeličastog mramora, ima ugraviran, bronzom patiniran tekst. Težištem oslonjena na dvije konzole od bračkog kamena, ona, formalno i u pogledu na tekstualnu interpretaciju, udovoljava osnovnom zadatku, ali je, s druge strane, primjetna duža naprslina u njenoj donjoj polovini, koja, danas-sutra, može dovesti u pitanje fizičku egzistenciju spomenika.

28. Na stubištu zgrade Direkcije Željezničko-transportnog preduzeća Sarajevo, Omladinska ulica broj 2

Ploča (v. 99, d. 197 cm) od bijelog mramora, koju su, 29. novembra 1964. godine, postavili radnici Zajednice željezničkih preduzeća Sarajevo, sadrži imena dvadeset članova ovog radnog kolektiva koji su, boreći se u redovima narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, pali u drugom svjetskom ratu. Lijepo, na ploči je izvedena lisnata grančica koja ima dekorativno svojstvo.

29. U holu zgrade bivšeg Grafičkog doma, Ulica Augusta Cesarca broj 12

U povodu desetogodišnjice revolucije naroda Jugoslavije, 30. decembra 1951. godine, grafičari grada Sarajeva postavili su na ulazu, desno, ploču (v. 104, d. 62 cm) od bijelog mramora na kojoj je ugraviran, bronzom patiniran prigodni tekst i imena šesnaest članova ovog kolektiva, palih boraca narodnooslobodilačke vojske. Poviše natpisa je gravura petokrake zvijezde.

30. Na uglu Žerajićevog mosta, na desnoj obali Miljacke, Vojvode Stepe obala

U znak sjećanja na Bogdana Žerajića, člana revolucionarne organizacije »Blada Bosna«, koji je, 15. juna 1910. godine, izgubio svoj mladi život u trenutku kada je pokušao da izvrši atentat na poglavara BiH, austrougarskog generala Varešanina, Odbor za obilježavanje pedesetogodišnjice sarajevskog atentata ugradio je, 20. juna 1946, u stablo ivičnog stuba mosta, ploču (v. 93, d. 45 cm) od bijelog granita, sa ugraviranim crnim slovima teksta.

31. Na fasadi zgrade Narodne banke Jugoslavije, Ulica M. Tita broj 25

Obilježje je postavljeno u znak sjećanja na 27. august 1905. godine — dan kada je, pod rukovodstvom Miće Sokolovića, na ovom mjestu održan prvi javni radnički zbor na kome su radnici Sarajeva i predstavnici radnika iz unutrašnjosti zemlje donijeli odluku o osnivanju Glavnog radničkog saveza za BiH. Objekat je, u povodu pedesetogodišnjice pomenutog događaja, 27. augusta 1955, postavio Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine.

Na četvrtastoj, do svjetlosivoj oklesanoj granitnoj ploči tamnijim pismenima izveden je dosta vidljiv i pregledan tekst. Kasnije je, pri dnu obilježja, pričvršćen kvadratičan dodatak od istog, jablaničkog granita, čiji natpis objašnjava tko je i kada podigao ovu ploču.

32. Na glavnoj fasadi zgrade škole u krugu Aerodroma u Rajlovcu

Objekat su, 22. decembra 1956. godine, postavili pripadnici garnizona Rajlovac u znak sjećanja na herojski podvig koji su, u noći od 10. na 11. august 1943. godine, izveli borci Prve krajiške brigade na ovom Aerodromu. Ploča je četvrtastog oblika, građena od bijelog mramora i ima ugravirana slova teksta.

Spomen-ploča na uglu Žerajićevog mosta, na desnoj obali Miljacke

33. Na fasadi Doma kulture »Marinko Obradović« u selu Briješće, općina Novo Sarajevo

Za gradnju obilježja (v. 48, d. 100 cm) upotrijebljen je jablanički granit. Podigao ga je Opštinski odbor Saveza boraca Dolac u znak sjećanja na šesnaest svojih sugrađana — palih boraca NOVJ-e i žrtava fašističkog terora.

34. Na stambenoj zgradi u Alipašinom Mostu, Timočka ulica broj 9

Objekat je podignut na mjestu gdje su ustaški zločinci, 7. septembra 1941. sakupili i raznim mučenjima podvrgli nekoliko stotina rodoljubivih građana, a zatim ih odveli u Reljevo i tamo spalili. Kva-

dratična ploča od bijelog mramora, ugrađena u nišu zida, napravljenu specijalno za ovu svrhu, ima ugravirana, crvenom bojom ojačana pismena teksta. Postavio ju je Opštinski odbor Saveza boraca NOR-a Dolac — Alipašin Most, 27. jula 1953. godine.

35. Na zidu Doma SSRN u Pofalićima

Obilježje je, 29. novembra 1956. godine, podigao mjesni sportski klub u znak sjećanja na članove svog kolektiva pale u redovima narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, 1941—1945. Tekst, koji je izveden na manjoj posrebrenoj metalnoj ploči prikovanoj na drugu, veću, također od metala građenu, zeleno obojenu ploču, koja služi kao njena pozadina, naglašen je bronзанom »pozlatom«.

36. Na zidu Doma SSRN u Pofalićima

Neposredno uz prethodno opisani objekat, 27. jula 1957. godine, organizacija Saveza boraca NOR-a Pofalići podigla je ploču (v. 90, d. 100 cm) od jablaničkog granita kao uspomenu i u znak sjećanja na pale borce NOVJ-e i žrtve fašističkog terora ovog kraja.

Zgrada Doma uvučena je u dvorište i ne privlači pažnju prolaznika. Zbog navedenog, nameće se potreba izmještanja oba ova obilježja i njihov prenos na povoljniju lokaciju, ali na način da više ne stoje jedno uz drugo, jer za to nema nekakvih posebnih razloga, čak je na određen način i štetno.

37. Na kući Bećira Redžića, Travnička ulica broj 19

Obilježje je postavio Gradski komitet KP BiH za Sarajevo u znak sjećanja na ilegalnu partijsku štampariju koja je, pod krovom ove kuće, radila do 27. juna 1941. godine. Na četvrtastoj ploči od bijelog mramora ugraviran je kraći tekst ojačan crvenom bojom.

Objekat je lako uočljiv a natpis čitak i pregledan, pa obilježje formalno odgovara ovom zadatku. Nedostatak mu je taj što nije naznačeno i vrijeme kada je počela s radom štamparija o kojoj je riječ.

38. Na fasadi zgrade u Beogradskoj ulici broj 22

Objekat je postavljen u znak sjećanja na Pokrajinsko partijsko savjetovanje za Bosnu i Hercegovinu održano u ovoj zgradi februara 1941. godine. Konferencijom je rukovodio Đuro Pucar Stari u prisustvu 45 delegata. U istoj kući, od oktobra 1940. do aprila 1941. češće su održavani sastanci Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo. Ploču je, 27. jula 1951. postavio Gradski odbor Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata.

Velika četvrtasta ploča od bračkog kamena stajala je izložena u središnjem dijelu glavne fasade zgrade koja je okrenuta direktno na ulicu i to je razlog za njenu laku vidljivost. Vremenom, međutim, ploča se, usljed djelovanja atmosferilija, po sredini jako izvila i toliko je bila oštećena da je postojala latentna opasnost njenog rušenja.

Usljed navedenog ona je uklonjena i treba uskoro očekivati da će njeno mjesto zauzeti nov, formalno i funkcionalno uspjeliji i reprezentativniji objekat te vrste.

39. Na fasadi zgrade u Ulici Vladimira Gaćinovića broj 8, sada prodavnica trgovačkog preduzeća UPI — Sarajevo, broj 177

Obilježje je, 27. jula 1951. godine, postavio Gradski odbor Saveza boraca NOR-a u znak sjećanja na vrijeme od jula 1941. do aprila 1942. godine kada je u ovoj radnji djelovala »Ekspeditura« partijske tehnike.

Na ovećoj ploči od sivog granita ugraviran je tekst ojačan crvenom bojom. Natpis je predug, narativan, izveden dosta nesigurnim i ne baš lijepim rukopisom.

40. U auli Glavne pošte, Obala 8

Obilježje je postavljeno u znak sjećanja na članove radnog kolektiva Pošte, pale u narodnooslobodilačkoj borbi. Podigao ga je Sindikat PTT Sarajevo, u okviru programa proslave desetogodišnjice početka narodnog ustanka, 27. jula 1951. godine.

Kvadratična ploča od bijelog mramora, sa ugraviranim crnim pismenima teksta, sadrži popis imena sedamnaest palih junaka. Poviše teksta je, u plitkom reljefu izvedena, cinober crveno obojena petokraka zvijezda.

41. Na fasadi zgrade u Masarikovoj ulici broj 2

Ploča je postavljena u znak sjećanja na činjenicu da je u ovoj kući, 1905. godine, osnovano prvo radničko kulturno-umjetničko društvo »Proleter« u Sarajevu. Podiglo ju je Sresko sindikalno vijeće u okviru programa proslave pedesetogodišnjice Društva.

Kvadratična ploča (v. 67, d. 89 cm) od bijelog bračkog kamena sa ugraviranim, »pozlaćenim« tekstom, ugrađena je u zid glavne fasade zgrade, licem okrenuta na ulicu.

42. Na desnom zidu ulaznog trijema Gimnazije »Pero Kosorić«, Obala 3

Masivna ploča (v. 84, d. 100,5, š. 2,8 cm) od jablaničkog granita, jakim ekserima pričvršćena uz zid, ima po sredini plitko oklesano kvadratično polje (v. 66, d. 83 cm). U lijevom gornjem uglu tog kvadrata izvedena je petokraka zvijezda, dok ostali prostor pokriva tekst kojim se obavještava javnost da je u ovoj zgradi, 1946. i 1947. godine, djelovala Partizanska gimnazija koju je pohađalo hiljadu četiri stotine i šezdeset đaka — aktivnih učesnika i saradnika NOP-a.

Obilježje su, uz 25-godišnju jubilarnu proslavu, 3. juna 1972, postavili učenici i nastavnici Partizanske gimnazije.

43. Na lijevom zidu ulaznog trijema Gimnazije »Pero Kosorić«, Obala broj 3

Masivna ploča (v. 99, d. 84, š. 2 cm) od jablaničkog granita, pričvršćena uz zid, koju su, 31. avgusta 1972. godine, postavili učenici i nastavnici 85. generacije, informiše javnost da je sarajevska Učiteljska škola, tokom osamdeset pet godina svog postojanja, najduže radila u ovoj zgradi.

Na prednjoj strani ploče crtežom su sugerisane strane otvorene »knjige«. Na lijevoj njenoj polovini izvedeni su kratak informativni tekst i datum podizanja obilježja, na desnoj plamena baklja i naziv onog tko podiže ploču.

44. U holu Srednje tehničke škole, Vojvode Putnika ulica broj 8

Četvrtastu ploču (v. 80, d. 50 cm) od bijelog bračkog kamena, 29. novembra 1949, postavili su omladina i nastavnici STŠ »Mahmut Bušatlija« u znak sjećanja na svoje drugove — učesnike u štrajku koji su, 1936. godine, vodili za prava srednjoškolske omladine i pale borce narodnooslobodilačkog rata.

45. Ispred uprave zgrade Ložione, Blagoja Parovića 21

Obilježje su, ne navodi se kada, podigli kolektivi Sekcije za vuču vozova i Sekcije za opravku kola i lokomotiva Sarajevo u znak sjećanja na svojih sedamdeset palih drugova od kojih su deseterica bili borci narodnooslobodilačke vojske, a ostali žrtve fašističkog terora. Na velikoj ploči (v. 150, d. 120, š. 4 cm) od jablaničkog granita upisana su imena svih 70 palih radnika u kompoziciji koja estetski zadovoljava.

46. U hali Montaže lokomotiva preduzeća »Vaso Miskin Crni« Živka Jošila ulica broj 2

Poviše mjesta na kojemu je od 1938. do 1941. godine radio narodni heroj Vaso Miskin Crni postavljena je bronzana ploča (v. 79,5, d. 116 cm). Izljevena slova njenog teksta pređena su masnom bijelom bojom i jasno kontrastiraju pozadini.

47. Na fasadi Livnice u Fabrici transportnih sredstava i mašina »Vaso Miskin Crni«, Živka Jošila ulica broj 2

U okviru programa proslave četrdesetogodišnjice osnivanja Komunističke partije Jugoslavije obilježje je postavio kolektiv preduzeća »Vaso Miskin Crni« u znak sjećanja na istaknutog revolucionara Marijana Baruna, člana Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, koji je ovdje bio zaposlen kao livnac u vremenu od 1927. do 1929. godine. Ubijen je 31. jula 1929.

Aluminijska ploča sa odlivenim pismenima teksta djeluje masivno i veoma plastično.

48. Na kući Alekse Jankovića, u selu Osijek, broj 21

Ploča (v. 60, d. 80 cm) od poliranog jablaničkog granita, sa ugraviranim slovima teksta, stoji na glavnoj fasadi zgrade, lijevo od ulaza u kuću. Postavljena je u znak sjećanja na narodnog heroja Glišu Jankovića, komandanta Visočko-fojnickog odreda, koji je, 27. januara

1944. godine, poginuo u Bukovici, opština Kreševo. Objekat je, 4. jula 1959, podigao Savez boraca NOR-a sela Osijek, u okviru proslave četrdesetogodišnjice osnivanja Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a.

Skladno djeluju i lijepo harmoniziraju tamnosiva granitna ploča i bijeli zid zgrade, a i tekst je čitak i pregledan. U natpisu, istina, nije naznačeno da se u istoj kući rodio poginuli junak, uz to nije ubilježen i dan njegove pogibije, mada je on poznat.

49. Na kući Stojana Jankovića, u selu Osijek, broj 59

Obilježje je eksponirano na zgradi u kojoj se rodila i živjela narodni heroj Ravijojla — Rava Janković. Postavio ga je, 27. jula 1953. godine, Savez boraca NOR-a, ali nije naznačeno kojeg mjesta ili teritorijalne jedinice, mada je najvjerovatnije to bila opštinska organizacija sa Ilidže.

Kvadratična ploča (v. 65, d. 70 cm) od jablaničkog granita postavljena je na prednjoj fasadi zgrade okrenutoj na pravac ulice.

50. Na kući Đorđa Pindže, u selu Bare, broj 11

Obilježje je podignuto u znak sjećanja na 12. juli 1941. godine kada su istaknuti revolucionari Hasan Brkić i Rato Dugonjić održali savjetovanje sa simpatizerima Komunističke partije i ostalim naprednim ljudima ovog područja — Savom i Mirkom Tošićem, Milanom Stanišićem, Danilom Štakom, i drugima, u kojoj je prilici donesena odluka o podizanju oružanog ustanka u ovom kraju. Podigao ga je Savez boraca NOR-a Sarajevo, no nije naznačeno kada.

Ploča od bračkog kamena (v. 100, d. 55 cm) postavljena je na sporednu fasadu kuće. Sadrži dug, ugraviran tekst, ali i pored tog postoje primjedbe (Đorđe Pindžo) da imena svih učesnika sastanka nisu ovdje navedena.

51. Na fasadi zgrade Društva za tjelesno vaspitanje »Partizan«, u Kasindolu

Obilježje je podignuto u znak sjećanja na 24. juli 1941. godine, jer je tog dana, u ovom mjestu, u prisustvu Hasana Brkića i Slobodana Principa Selje, održan sastanak partijske ćelije Kasindola, u kojoj su prilici izvršene pripreme za podizanje oružanog ustanka na ovom području. U okviru proslave dvadesetogodišnjice početka oružane borbe protiv fašističke okupacije zemlje, objekat je, 24. jula 1961, postavio Savez boraca Kasindola.

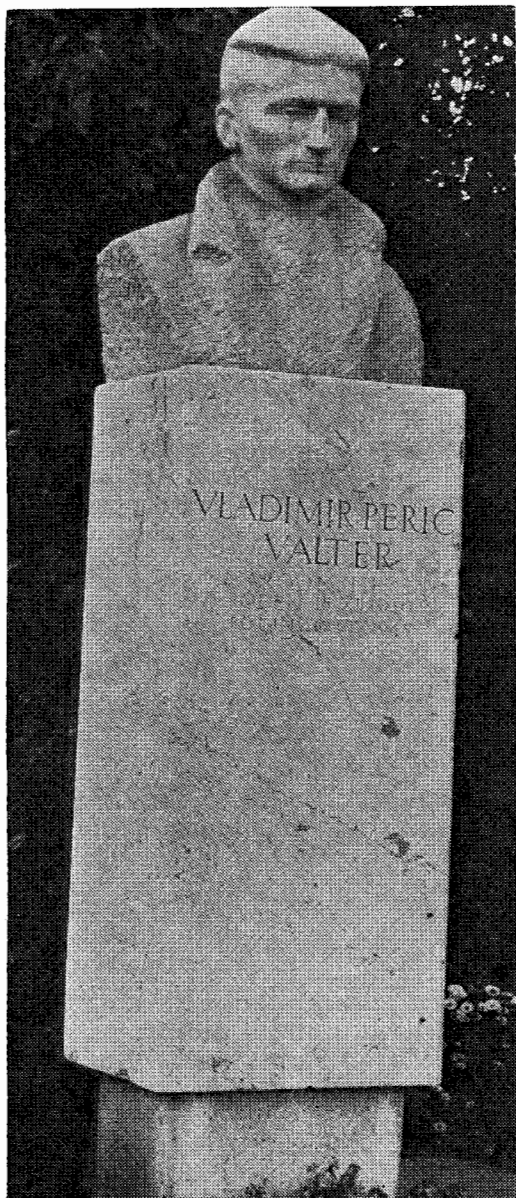
Četvrtasta ploča od jablaničkog granita, sa ugraviranim, žutom bronzom patiniranim tekstom, udovoljava u osnovi postavljenom društvenom zadatku i to, kako u pogledu na format i slog slova, tako i cjelokupnim svojim izgledom.

52. Na vanjskom zidu jedne od upravnih zgrada Kombinata UNIS u Vogošći

Manja (v. 48, d. 56 cm) ploča, rađena u bakru, postavljena 29. marta 1952. godine, evocira uspomenu na trenutak kada je radni kolektiv ovog preduzeća preuzeo fabriku na upravljanje.

Spomen-biste i druga skulpturalna rješenja

1. Ispred zgrade direkcije Elektrodistributivnog preduzeća »Vladimir Perić Valter«, Gundulićeva ulica broj 62

Bista narodnog heroja Vladimira Perića ispred zgrade Direkcije EDP »Vladimir Perić-Valter«, Sarajevo, Gundulićeva 62

Ispred lijevog krila zgrade, na masivnom betonskom, bijelo patiniranom postamentu (v. 130, d. 49. š. 37 cm) postavljeno je poprsje narodnog heroja Vladimira Perića Valtera (Prijeplje, 1919 — Sarajevo, 1945), rad sarajevskog kipara Predraga Furtule. Bista je rađena u domaćem granitu, interpretirana na realistički način.

Objekat je dobro situiran, u lijepo uređenom parkovskom prostoru i sa mogućnošću lakog prilaza.

2. U auli Osnovne škole »Džavid Haverić« na Vratniku, Ulica Alekse Šantića broj 4

Bista narodnog heroja Džavida Haverića izrađena je u gipsu patiniranom bronzom i crvenom bojom. Autor je Hajrudin Lojo, nastavnik likovnog vaspitanja u istoj instituciji.

3. U holu prvog sprata željezničko-transportnog preduzeća Sarajevo, Omladinska ulica broj 2

U realističkom maniru, u bronzi je izvedena glava istaknutog revolucionara i političkog radnika Ivana Krndelja (1881—1941), djelo nepoznatog autora. Skulptura je postavljena na konzoli od jablaničkog granita.

Objekat djeluje skromno i nenametljivo, a takav je i njegov aranžman.

4. U holu prvog sprata zgrade Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine, Omladinska ulica broj 3

Na konzoli od jablaničkog granita postavljeno je bronzano poprsje istaknutog političkog radnika i revolucionara Hasana Brkića (Livno, 1913 — Sarajevo, 1965), djelo skulptora Petra Krstića. Signature nema. Portret sadrži realistički koncept.

5. Na fasadi Studentskog doma »Mladen Stojanović«, Radićeva ulica broj 4 a

Na podlozi od bijelog mramora (v. 50, d. 40 cm), u bronzi je izlivena glava narodnog heroja dra Mladena Stojanovića. Plaketu je postavio sarajevski Univerzitet u okviru proslave četrdesetogodišnjice Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a.

6. U holu Studentskog doma »Mladen Stojanović«, Radićeva ulica broj 4 a

Skulptorski je interpretirano i u bronzi izvedeno poprsje (v. 60, d. 52 cm) zaslužnog revolucionara i opjevanog junaka s Kozare, narodnog heroja dra Mladena Stojanovića. Portret je uspjela likovna realizacija mlađeg muškarca obučenog u partizanski koporan, bez kape na glavi. Bistu je najvjerojatnije radio brat portretisanog heroja — istaknuti jugoslavenski kipar Sreten Stojanović.

7. Na unutrašnjem stubištu zgrade Narodne banke Jugoslavije, M. Tita ulica broj 25

Na realistički način, u bronzi je izvedena glava narodnog heroja Vladimira Perića Valtera. Skulptura je postavljena ispod spomen-ploče koja je posvećena istoj ličnosti, a počiva na postamentu od bijelog mramora (v. 120, odnosno 125 cm) oblikovanom u formi stuba.

Objekat djeluje skromno i nenametljivo, i u osnovi ispunjava svoj društveni zadatak.

Bista književnika Petra Kočića u Velikom parku, Sarajevo

8—13. U parkovskom prostoru na potezu od Ulice Save Kovačevića i Higijenskog zavoda do zgrade novinskog preduzeća »Oslobođenje« u M. Tita ulici broj 13

U centru naselja, u zelenilu tri gradska parka ukomponovano je šest bronzanih poprsja javnih, kulturnih i političkih radnika i revolucionara zaslužnih za ovo republičko područje i grad na obalama Miljacke. To su biste: Hasana Kikića, Petra Kočića, Silvija Strahimira Kranjčevića, dra Jo-

Bista revolucionara i slikara Danijela Ozme u Gradskom parku, Sarajevo

vana Kršića, Danijela Ozme i Save Skarića Zembilja. Svi portreti su rađeni u realističkom maniru, ali su njihovi umjetnički rezultati međusobno različiti. Postavljeni su na masivne postamente građene od grubo tesanog jablaničkog granita, oblikovane na način jednostavnih stubova četvrtaste osnove. Izuzetak čini postament za bistu Save Skarića Zembilja koji ima formu obrnute prikračene piramide.

14. U dvorišnom prostoru ispred zgrade Doma zdravlja »Omer Maslić«, Bihaćka ulica bb.

U realističkom maniru dato je en face poprsje narodnog heroja Omera Maslića (1913—1942), postavljeno na granitni postament (v. 120, d. 30, š. 30 cm) oblikovan u formi stuba. Bronzani odliv nije pun već ima samo prednju stranu, te je očigledno da je bio sračunat na postavljanje ispred zida ili nekog drugog zatvorenog pozada. Autor i vrijeme nastanka skulpture nisu poznati, ali se na bazi formalnih karakteristika djela ono može pripisati Petru Krstiću, vajararu iz Sarajeva.

15. U dvorišnom prostoru Osnovne škole »Ivan Goran Kovačić«, Hrasno, Oštreljska 22

Na kaldrmi od bijelih kamenih oblutaka, u vrtu škole situirano je bronzano poprsje narodnog heroja Ivana Gorana Kovačića, rad vajara Bepa Kostovića, nastao 1965. godine. U en face položaju interpretiran je portret mladića kudrave kose, obučenog u kratki sako i košulju s kravatom. Bista je položena na postament od bračkog kamena, oblikovan u formi jednostavnog stuba (v. 140, d. 40, š. 30 cm).

16. U krugu Željezničko-transportnog preduzeća Sarajevo, ispred zgrade Sekcije za pružna postrojenja, Braće Vujičića 11

Na postamentu od jablaničkog granita, oblikovanom u formi obrnute piramide (v. 125 cm), postavljeno je poprsje narodnog heroja Avde Hodžića. Nije poznato ko je i kada radio ovaj portret mladića obučenog u kratki sako sa široko otvorenom kragmom, koji prožima neka epska heroika i dorska tvrdoća, izraz pun odlučnosti i čelične volje. Lociran je ispred zgrade, s licem okrenutim na ulicu.

17—21. U krugu Fabrike transportnih sredstava i mašina »Vaso Miskin Crni«, Živka Jošila ulica broj 2

Bronzane biste narodnih heroja Mustafe Dovadžije, Jusufa Đonlića, Omera Maslića, Branka Milutinovića Obrena i Vase Miskina Crnog,

djelo skulptora Petra Krstića iz Sarajeva, nastale u 1959. godini, postavljene su na postamentima od bijelog bračkog kamena koji imaju oblik jednostavnog stuba (v. 120, d. 30, š. 30 cm). Tretman realistički ali bez dublje psihološke karakterizacije i sa tendencom dobivanja što veće vanjske sličnosti portretisanih. Skulpture su odljevene samo prednjom stranom.

22. U dvorišnom prostoru Osnovne škole »Boriša Kovačević«, Lenjinova ulica broj 14

Na manjoj kvadratičnoj ploči (v. 5, d. 70,5, š. 49,5 cm) od bračkog kamena stoji kraći stub građen od istog materijala (v. 102, d. 50, š. 30 cm) na kome je postavljena bronzana bista narodnog heroja Boriše Kovačevića (1908—1943).

Prikazano je poprsje mlađeg muškarca obučenog u kratki sako i košulju s kravatom. Ima koštunjavo lice s niskom kosom i istaknutim zaliscima. Glava mu je ulijevo pokrenuta.

Autor djela je amater-vajar Savo Bjelošević iz Sarajeva (sign. na desnoj bočnoj strani »Bjelošević Savo«).

23. Ispred zgrade Doma društvenih organizacija »Vraca«, Zagrebačka ulica broj 80

Na četvrtastoj ploči (v. 15, d. 69, š. 50 cm) od bijelog kristaliničnog mramora stoji postament-stub (v. 101, d. 50, š. 30 cm) građen od istog materijala, na kome je postavljena bronzana bista narodnog heroja Alekse R. Bojovića Brke (Kasindo, 1906 — od Vlašića prema Prozoru, 1943).

U koporanu stare jugoslovenske vojske, s krutom, uz vrat čvrsto zatvorenom kragom i titovkom na glavi, skulptorski je izvedeno poprsje sredovječnog muškarca, prikazanog u en face položaju, s karakteristično naglašenim brkovima, te jako u stranu izbačenim ušima. Autor je amater-vajar Savo Bjelošević iz Sarajeva (signatura »B. Savo«, na lijevoj bočnoj strani).

Tretman naturalistički. Rad nastao po fotografiji i izveden u nastojanju za dobivanjem što potpunije sličnosti u fizionomiji, čak do stepena fotografske uvjerljivosti.

24. Na trgu ispred zgrade Skupštine grada Sarajeva

Na osnovu javnog jugoslovenskog konkursa koji je raspisao Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine, na jednom od najljepših slobodnih prostora u centru grada realizovan je prvo-nagrađeni rad čiji su autori mladi novosadski umjetnici, skulptor Denković i arhitekt Kiridžić. Prema njihovom rješenju izveden je skulpturalno-arhitektonski ansambl kojim se evocira uspomena na jednu od najistaknutijih ličnosti istorije radničkog pokreta jugoslovenskih naroda, zaslužnog revolucionara i organizacionog sekretara CK KPJ — Đuru Đakovića (Brodsko Varoš, 1886 — Sveti Duh, Slovenija, 1929).

Na sjecištu nekoliko širih, kamenim klesancima pokrivenih staza, koje se stiču sa više strana, iz raznih pravaca, formirano je, negdje u drugoj polovini ovog kvadratičnog prostora prostrano polje usred kojega je okrugla ploča oko koje se koncentrično nižu pojasevi kamenog pločnika. Linije staza su neravne i povijajući se sugerišu živost kompozicije koja je obogaćena sa nekoliko zasebno organizovanih kružnih »odmorišta«. Ivice osnovnih staza omeđava niži zid (vis. 40 cm) pravljen od klesanaca domaćeg vapnenca, da bi na toj visini onda bio nasut zemljani sloj za uzgoj cvjetnih i zelenih nasada. Nešto naprijed situirana je centralna vrijednost ansambla — oko 4 m visok monolitni kameni stub (bijeli prilepski ? mramor), koji daje samo opštu naznaku figure čovjeka. Glava portretisanog data je u kosom položaju i kao da je »polegla« na visoko uzdignute okovratnike »kapa-puta«. U dijelu oko ovog centralnog monumenta, od stijena bijelog mramora organizovano je nekoliko zdenaca neobičnih formalnih karakteristika, isječenih nepravilno vođenim brazdama i usjeklinama, s kaldrmama ispred njih. Otok vode regulisan je podzemnim kanalima, a na dijelu Koševskog potoka izgrađen je i širi betonski most ravne linije.

Svečano otkrivanje spomenika izvršeno je 27. aprila 1973. godine.

25. U dvorišnom prostoru Osnovne škole »Petar Dokić«, Ulica Palmira Toljatića broj 33

Na kamenom pločniku, tačno u osi prema ulazu u zgradu, postavljen je monolitni postamenat-stub (v. 105, d. 35,5, š. 25,5 cm) od bijelog vapnenca s bronzanom bustom (v. 56 cm) narodnog heroja Petra I. Dokića (Velja Međa kod Trebinja, 1917 — Turića kod Tuzle, 1942).

Skulptorski je interpretirano poprsje mladića dopadljivih crta lica, obučenog u jednostavnu košulju široko otvorenu na prsima. Glava i lice, koje karakterišu kovrdžava kosa i ravan nos, su u en face položaju. Izraz smiren i ozbiljan. Autor djela je sarajevski skulptor Predrag Furtula (sign. na desnoj strani, naprijed »F. P.«). Obilježje je otkriveno 1973. godine.

26. U holu Doma zdravlja »Rava Janković«, Ilidža, M. Mehmedbašića ulica broj 7

U bronzi je izvedeno poprsje narodnog heroja Raviojle — Rave Janković koja je prikazana kao mlada žena naglašenih, dosta oštrih crta lica. Autor skulpture je vajar M. Lazarević (signatura »M. Lazarević«, ćir.), dok je odliv u bronzi sačinjen u majstorskoj radionici Josipa Kirna, u Sarajevu (gravura na desnoj bočnoj strani).

27. U dvorišnom prostoru Osnovne škole »Moša Pijade«, Vo-
gošća, Moše Pijade ulica broj 35

Bronzani portret istaknutog revolucionara, narodnog heroja Moše Pijade izveden je u obliku niskog poprsja i postavljen na šestougaoni cementni postamenat-stub, koji počiva na plitkoj pačetvorinastoj kamenoj bazi. Prostor u kome se nalazi spomenik lijepo je organizovana cvjetna parkovska površina.

Jednostavni i drugi spomen-obelisci

1. Ispred zgrade Narodne banke, na raskršću ulica M. Tita i Vase Miskina Crnog.

Prve godine po oslobođenju grada na ovom mjestu organizovan je reprezentativniji spomen-obelisk s tekstom koji evocira uspomenu na dan oslobođenja Sarajeva od fašističkog ropstva — 6. april 1945. godine. Objekat je većih dimenzija i sastoji se od građevnog monumeta s galerijom gore i nišom naprijed. Na zidu niše ugraviran je tekst prigodne posvete. Ispred, na tlu je lovorov vijenac. U vrijeme državnih praznika i drugih značajnijih društveno-političkih manifestacija, te na dan 7. aprila, na ovom mjestu se pali spomen-vatra i polažu vijenci i cvijeće.

2. U selu Reljevo, uz desnu obalu rijeke Bosne, 12 km od centra grada

U najneposrednijoj blizini novoizgrađenog betonskog mosta, koji objekat ima također spomeničko značenje i građen je s takvom namjenom, organizovan je manji plato — humak nepravilnog oblika, omeđen zidom i podzidan stijenama krečnjaka. U središtu platoa, na trostranom užem stubu (v. 60, d. strane 20 cm) od sivog granita, izgrađen je trobridi obelisk (v. 100, d. strane 50 cm), od bračkog kamena, na čije su dvije strane, tehnikom pliče gravure, izvedena dva posve identična teksta, kojim se evocira uspomena na herojski podvig boraca Prve proleterske brigade NOVJ-e, kada su, u noći od 27. na 28. januara 1942. godine, po dubokom snijegu i po temperaturi od -32° C, uspjeli da, tako reći, ispred očiju do zuba naoružanih, brojno neuporedivo jačih snaga neprijatelja, pređu preko trošnog drvenog mosta u znamenitoj operaciji poznatoj pod imenom »Igmanski marš«.

Obilježje je, u okviru programa proslave tridesetogodišnjice početka narodnooslobodilačkog rata, podigao Savez boraca NOR-a Opštine Novo Sarajevo, 25. oktobra 1971. godine.

3. Ispred Aerodroma u Rajlovcu

Objekat je situiran na ravnom terenu, oko 50 m od ulaza u vojni krug, desno od željezničke pruge Sarajevo—Zenica.

Na trostepenom osnovu od ružičastog betona (v. 48 cm), od istog materijala izgrađen je obelisk koji se sastoji od kvadra — ploče (v. 110, d. 165, š. 14,5 cm), na koji se, lijevo, nadovezuje stub (v. cca 400 cm, d. 20, š. 30 cm) u završnom dijelu oblikovan u formi vaze za cvijeće. Na prednjoj strani kvadra pričvršćena je ploča (v. 79, d. 60 cm) od jablaničkog granita s ugraviranim tekstom prigodne naravi kojim se evocira sjećanje na »borbe partizanskih četa i odreda ovoga kraja«, kao i uspješan napad boraca Prve krajiške brigade NOVJ-e na Aerodrom, izveden noću 10. augusta 1943. godine, u kojoj su prilici uništena 34 neprijateljska aviona. U okviru proslave četrdesetogodišnjice osnivanja KPJ, obilježje je, 4. jula 1959, podigao narod ovog kraja.

Spomenik i njegova neposredna blizina uokvireni su nižom, plavosivo obojenom šipkastom željeznom ogradom. Obilježje je inače lako pristupno, brzo uočljivo i vidljivo, ali pristupna staza do njega još nije organizovana.

4. U krugu Aerodroma u Rajlovcu

U osi staze koja od ulazne kapije vodi u krug kasarne postavljeno je originalno krilo jednog od aviona koji su sudjelovali u akcijama vođenim sa ovog Aerodroma, a koje je, u vremenu od 10. do 15. maja 1945. godine, izvodila grupa jurišnog puka djelujući protiv domaćih kvislinga — ustaša i četnika. Krilo je usađeno u četvrtasti kameni osnov (v. 47, d. 210, š. 105 cm) i evocira sjećanje na te događaje.

5. U krugu Fabrike transportnih sredstava i mašina »Vaso Miskin Crni«, Ulica Živka Jošila broj 2

Objekat je, 15. aprila 1961. godine, podigao kolektiv Željezničke radione »Vaso Miskin Crni« u znak sjećanja i zahvalnosti na svoje drugove — pale borce narodnooslobodilačke vojske i žrtve fašističkog terora, 1941—1945. godine. Monument, građen od jedne vrste mekog kamena, sličnog bijelom mramoru, počiva na kvadru (v. 25, d. 200, š. 100 cm) od istog materijala. Koncipiran je u formi oko 8 m visokog trostranog stuba koji se od dna prema gore postupno proširuje da bi u konačnom svom obliku poprimio formu obrnute, jako izdužene piramide. Na vrhu je ogromna, u bronzi izlivena plamena baklja; na stranama spomenika ugravirana imena palih radnika — na prednjoj strani boraca NOVJ-e, na ostale dvije žrtava fašističkog terora. Imena su nizana u vertikalnom slijedu, jedno ispod drugog.

Formalno, objekat zadovoljava. Visok je i skladno proporcionišan, lijepo uklopljen u parkovsku površinu. Problem je, međutim, tehničke naravi. Naime, materijal u kojemu je sačinjeno obilježje nije podesan za gravuru slova pa se ona brzo troše i već su, u dobrom dijelu, slabo ili jedva čitljiva. Osobito prednja strana koja je, usljed slivanja kišnice s bronzane buktinje, već jako rastočena i isplakana.

6. U Stanjevcu, oko 2 km udaljenom zaseoku od Rakovice

Obilježje je izgrađeno na prostoru gdje je, 10. augusta 1943. godine, Prva krajiška brigada proslavila uspješan napad na neprijateljski aerodrom u Rajlovcu u kojoj su prilici spaljena 34 aviona. Spomenik je, u okviru programa proslave četrdesetogodišnjice osnivanja KPJ i SKOJ-a, 17. maja 1959, podigao narod ovog kraja.

Radi se o jednostavnom kamenom kvadru (v. 163, d. 111, š. 50 cm), podignutom na četvrtastoj betonskoj ploči (v. 12, d. 170, š. 135 cm), na čijoj je prednjoj strani ugrađena granitna tabla (v. 77, d. 44 cm) sa ugraviranim natpisom. Na vrhu je manja petokraka, crveno obojena zvijezda, uokolo pletena metalna ograda.

Objekat je lociran na manjem brežuljčiću unutar sela, na mjestu zvanom Raskršće, i stoji nezaklonjen na otvorenom prostoru. Sve je jednostavno i skromno na njemu, bez bilo kakvih suvišnosti i slučajnosti.

7. Na Gubavcu, oko 4 km udaljenom lokalitetu od Ilidže, desetak metara lijevo od asfaltne ceste Sarajevo—Kiseljak

Radi se o jednostavnom granitnom bloku (v. 122, d. 60, š. 25 cm) isklesanom u formi stuba i poliranom s prednje strane. Postavljen je na tek nešto širu granitnu bazu, u podnožju visokog brijega. Obelisk je situiran na putu kojim je, 27. januara 1942. godine, prošla Prva proleterska brigada u svom istorijskom »Igmanskom maršu«. Podigao ga je Savez boraca NOR-a Ilidža, ali nije naznačeno kada.

8. Na Vrelu Bosne, desno od asfaltne ceste prema Blažuju

Objekat je posvećen uspomeni na 27. januar 1942. godine — dan kada je na ovom pravcu Prva proleterska NOU brigada organizovala znameniti, dvadesetetročasovni marš linijom Jošanica — Sarajevsko polje — Ilidža — Igman — Presjenica. Obilježje je, 22. decembra 1951, postavio Savez boraca NOR-a Ilidža.

Radi se o jednostavnoj, rustično klesanoj granitnoj stijeni nepravilnog oblika (v. 150—200, d. 180, š. 60 cm), postavljenoj na nižu granitnu bazu (v. 30, d. 285, š. 80 cm). Po sredini stijene-obeliska naprijed je oklesano ravno polje na kome je ugraviran duži natpis, a poviše njega ucrtane konture puške i petokrake zvijezde. U zatvorenoj, povijenoj liniji, prostor ispred spomenika je ograđen jednom redom kamenih stijena, zasađen cvjetnim nasadom i grmolikim zimzelenim drvećem.

Obilježje je posve jednostavno i djeluje skromno i prijatno. Dobro je locirano, lako dostupno i uočljivo i pored toga što je ponešto zaklonjeno zelenilom i uvučeno prema šumici, izvan ravni ceste. Tekst, mada nešto duži, čitak je i dobro koncipiran.

9. U selu Nemanjići

Mjesne organizacije Saveza udruženja boraca NOR-a i Socijalističkog saveza radnog naroda Hreše i Vratnika organizovale su, 1967. godine, akciju da u selu Nemanjići, pored javne, nešto ranije izgrađene česme, podignu jedan kameni kvadar-obelisk s ugrađenom granitnom pločom na kojoj bi, uz osnovnu informaciju i evokaciju događaja, bila upisana imena 41 žitelja ovog naselja koji su, 20. novembra 1941. godine, bili žrtve svirepog fašističkog zločina. Zamišljeno je da taj objekat bude skromnih dimenzija.

Bez autopsije. Podaci prema službenoj prepisci Skupštine opštine Centar Sarajevo — Odjeljenje za zdravlje i socijalno osiguranje.

Grobnice i kosturnice

1. Na tjemenu zelene padine, u velikom Gradskom parku, centar naselja

Ansaml u svom donjem dijelu ima širi kameni plato s grobnicom, koja je, u stvari, obična zemljana humka (d. 400, š. 230 cm) s kamenim santračem (v. 15 cm). Odatle se, preko kraćeg stubišta,

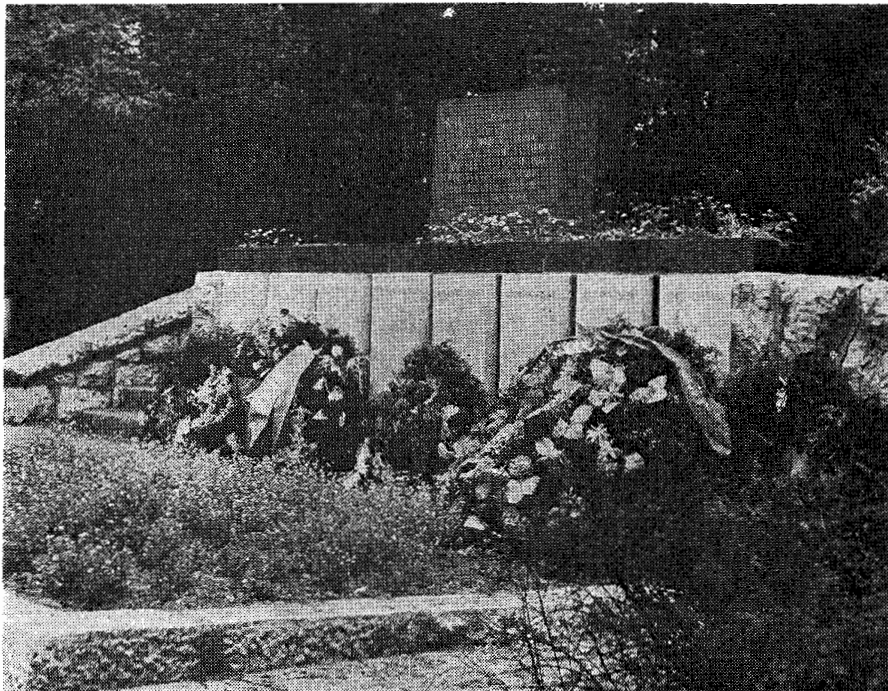
prilazi na drugu, manju zaravan, sa dvije strane ograđenu nižim zidom (v. 45, š. 50 cm). Na pročelju tog gornjeg platoa, u zidu naprijed, ugrađene su četvrtaste ploče (v. 64, d. 40, š. 7 cm) s upisanim imenima narodnih heroja: Boriše Kovačevića, Slobodana Principa Selje, Pavla Goranina Ilije, Mahmuta Bušatlije, Vladimira Perića Valtera, Miljenka Cvitkovića, Radojke Lakić i Ahmeta Fetahagića, poginulih u narodno-oslobodilačkom ratu, 1941—1945. godine. Iznad gore, na četvrtastoj bazi (v. 14, d. 175, š. 184 cm) od jablaničkog granita je ploča-obelisk (v. 94, d. 122, š. 29), napravljen od istog materijala, na čijoj je prednjoj strani, posrebrenim pismenima, izvedena opšta evokacija. Nije naznačeno ko je i kada podigao ovaj ansambl, koji često služi za odmor građana, posebno omladine, kao njihovo omiljeno sastajalište.

2. U selu Vrana, iznad Hreše

Na jednoj uzvišici, odmah poviše sela izgrađena je skupna grobnica u kojoj su sahranjene kosti izvjesnog broja palih boraca VI istočno-bosanske proleterске brigade. Nad grobnicom je obelisk visok 6 m, uokolo ograda od plinskih cijevi.

Bez autopsije. Podaci prema informacijama Opštinskog odbora Saveza boraca NOR-a Centar — Sarajevo.

3. Na njivi Veljka Vasića, u predjelu Gradac, područje Dvor, Reljevo

Spomen-kosturnica osam narodnih heroja u Velikom gradskom parku, Sarajevo

U grobnici su sahranjene kosti oko tri stotine ljudi, odraslih i djece, žitelja okolnih sela Sarajevskog polja, koje su, 7. septembra 1491. godine, pobili fašistički zločinci. Podigao ju je Savez boraca NOR-a opštine Rajlovac, 5. septembra 1954. godine.

U središtu čtvrtaste zemljišne parcele, koja je s donje, duže strane, omeđena 38 cm visokim betonskim podzidom, iskopana je grobna raka uokvirena niskim travnatim busenjem i po sredini zasađena rijetkim cvijećem. Pozadi je betonski obelisk u formi zida (v. 145, d. 195, š. 33 cm) na lijevoj strani transformiran u stub na kojemu je plastično izbočena metalna, crveno obojena petokraka zvijezda. Desno je ugrađena ploča (v. 61, d. 80 cm) od jablaničkog granita s ugraviranim tekstom. Uokolo grobnice je mrežasta metalna ograda s vratnicama na istočnoj strani. U tri ugla zasađeno je po jedno zimzeleno stablo.

4. U blizini Osnovne škole u selu Dobroševići, desno od puta Reljevo—Bioča

To je dosta uprošćeno građevno zdanje s rakom u kojoj su pokopane kosti devetnaest palih boraca NOR-a ovog kraja. Grobnica je opervažena jednostavnim betonskim okvirom i odozgo, po sredini, nasuta zemljom na kojoj je cvjetni nasad. U dnu je piramidalni obelisk (v. 182, bez postamenta 152, š. 28, d. 64 cm) s metalnom petokrakom zvijezdom na vrhu. Na prednjoj njegovoj strani pričvršćena je ploča (v. 80, d. 40 cm) od jablaničkog granita sa ugraviranim natpisom, uokolo je 80 cm visoka cjevasta metalna ograda. Objekat je dobro lociran i zato brzo uočljiv i lako pristupan.

Spomenik je, 4. jula 1959. godine, podigla osnovna organizacija Saveza boraca NOR-t sela Dobroševići.

5. U Šamin-Gaju, oko 10 km udaljenom lokalitetu od Ilidže, lijevo od asfaltnog drumu Sarajevo—Kiseljak

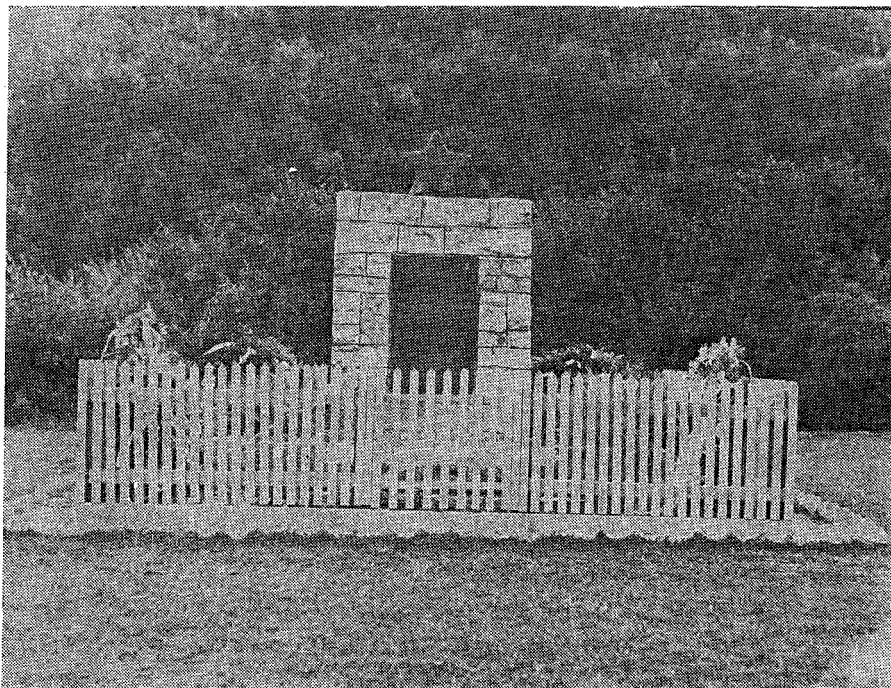
Objekat, četvrtasto kameno zdanje (v. 40, d. 300, š. 200 cm) u kojemu su sahranjene kosti trinaest palih boraca IX krajiške brigade, situiran je u ravnom, dolinskom pejzažu. U dnu središnjeg njegovog dijela je kvadratičan obelisk (v. 190, d. 150, š. 50 cm) s crvenom, od betona građenom petokrakom zvijezdom na vrhu, te velikom (v. 110, d. 65) granitnom pločom s ugraviranim pismenima teksta, na prednjoj strani. Uokolo je niska, zelenkastomodrikasta drvena ograda. Obilježje je, 27. jula 1953, podigao Opštinski odbor Saveza boraca NOR-a Ilidža.

Grobnica predstavlja rustičnu zidarsku tvorevinu jednostavnog građevnog koncepta (forma širokog zida) i dobro je locirana, zato lako dostupna i veoma uočljiva sa susjedne, inače vrlo frekventirane saobraćajnice.

6. U naselju Kasindo

Na ovcem brežuljku, lijevo od ceste koja iz sela vodi u lječilište, izgrađena je kosturnica u kojoj su pokopani posmrtni ostaci trideset i pet boraca ovog kraja palih u narodnooslobodilačkom ratu,

među ostalim i kosti narodnih heroja Alekse Bojovića Brke i Dušana Pajića — Dašića. Podigao ju je narod Kasindola i okoline, 27. jula 1955. godine.

Spomen-grobnica palih boraca NOBJ u Šamin-Gaju, opština Iliđa

Gornja površina brijega posuta je kamenim šljunkom, da bi se u središnjem dijelu, po dužini, odvojila četvrtasta zabetonirana ploha (d. 11, š. 8,5 m) u čijem je desnom kraju izgrađena kostrunica sa skulpturalnim monumentom. Radi se, u stvari, o tri metra viskoj statui borca u pokretu, koji je jednu ruku podigao put neba, a u drugoj drži mašinku. Na kvadru lijevo ugrađena je granitna ploča (v. 75, d. 160 cm) sa ugraviranom, bronzom patiniranom prigodnom posvetom i imenima svih trideset i pet ovdje sahranjenih boraca. U južnom dijelu zida je betonska česma koja služi za svakodnevne potrebe mještana. Prostor uokolo je dobrim dijelom ukrašen cvjetnom vegetacijom, a tu su i klupe za odmor posjetilaca.

Živo pokrenuta figura borca, koja je očigledno simbol poziva na ustanak, iako nešto tvrdo modelirana, skulptorski je, manje — više, dobro riješena, korektna u pogledu na anatomski tretman, iako s nešto više patosa u izrazu lica i ponešto, gledajući s daljeg odstojanja, njihajućim stavom. I tekst je dosta dobro sročćen, a pristup organizovan sa dvije strane — s juga sistemom stubišta, sa zapada dugom stazom.

7. U parkovskom prostoru Iliđe, s lijeve strane asfaltnog drumca Iliđa — Vrelo Bosne

Ovaj reprezentativniji monument, djelo sarajevskog vajara Petra Krstića, uključio je u svom rješenju savremeniji umjetnički koncept. Osnovu spomenika čini veliki plato izvana optočen pločama bijelog mramora, koji počiva na nešto užem postolju od jablaničkog granita. U lijevom gornjem uglu platoa, naprijed, položen je kvadar kosturnice u kojoj su sahranjeni posmrtni ostaci neutvrđenog broja palih boraca NOVJ-e. U dnu, desno je visoki kvadar od poliranog jablaničkog granita na čijoj je prednjoj strani prigrađen reljefni pano od bijelog mramora koji ilustruje scene narodnooslobodilačkog rata u jako stilizovanim i pokrenutim oblicima dobivenim perforacijom debele mramorne ploče. Na ovaj način stvorena je dekorativna površina vrlo slikovitog dojma (igra svjetla i sjene ili bijelo na crnom), pa se, u cjelini uzev, objekt može smatrati dosta uspjelim likovnim i prostornim rješenjem.

Spomenik je, 27. jula 1961. godine, podigao Savez boraca NOR-a Ilidža.

Pristup obilježju organizovan je širokom kamenom stazom koja polazi s ceste a završava mramornim stepenicama na samom objektu. Okolne pejzažne površine, naprijed i uz ivice staza, urešene su cvjetnim zelenilom.

8. U kompleksu Bešlijino brdo, lokalitet Glavice, Vogošća

Na tjemenu zelenog brežuljka spomenički je organizovan prostran zemljišni kompleks. Nad rakom, u kojoj su sahranjeni posmrtni ostaci 62 pala borca narodnooslobodilačke vojske, posve slobodno, u formi dviju manjih izbrežina, napravljena je zemljana humka, preko koje su položene tri bijele betonske grede na kojima su upisana imena sahranjenih boraca. Nekoliko metara odatle, na vrhu brijega, od istog materijala (bijeli beton) izgrađen je monumentalni skulpturalni obelisk, oblikovan kao osmerostrano tijelo uzdužnog smjera, blago zaobljenih uglova. Ta ogromna masa počiva na tri snažna trobrida stuba od kojih se, niz padinu brijega, u tri kraka grana po jedno dugo »rebro« u funkciji kontrafora. Na prednjoj i zadnjoj strani obeliska, u dubini tijela, u tehnici kovanog bakra, izvedeni su krupniji simboli jako stilizovanih petokrakih zvijezda, dok su na dvije uže, bočne strane, utisnute, također u tehnici kovanog bakra rađene, po jedna velika ploča — »tepsija«, na čijim su površinama, tehnikom iskucavanja, u široj kružnoj kompoziciji izvedeni frizovi figura, a u središtima geometrijski ornament. Na zidovima obje glavne strane spomenika slobodno su raspoređene, u plitkom reljefu rađene, razne simbolične oznake i grupe simbola (rozete, lunarno-solarni znaci...), a tu su i plastično izvedene skupine krugova, te sedam figuralnih kompozicija inspirisanih događajima NOR-a (zločini fašista, nošenje ranjenika, kolo, i slično).

Imena palih junaka, grupisana prema godinama njihovog stupanja u narodnooslobodilačku vojsku (piše: »Borci iz 1941. godine«; »Borci iz 1943. godine«; »Borci iz 1944. godine« i »Borci iz 1945 godine«) ugravirana su na gornjim stranicama betonskih greda. Podaci sadrže: ime, očevo ime, prezime, godine rođenja i smrti, te naziv jedinice NOVJ-e kojoj su pripadali.

Okolni prostor je parkovski organizovan i uredno se održava. Izgrađene su lijepe pristupne staze i stubišta, zatim ophodne, šljunkom nasute komunikacije, te klupe za odmor i razgledanje spomenika.

Na prednjoj strani obeliska, na glavnoj plohi lijevo gore, upisana je jedna Njegoševa misao, a ispod nje navod »Narod ovog kraja«. Ansambl je dovršen i za javnost otvoren 27. jula 1969. godine. Autori su vajar Petar Krstić i dipl. ing. arh. Zlatko Ugljen, oba iz Sarajeva.

Groblja i grobni ansambli

1. U području Koševo, na prostoru između ulica Stjepana Tomića i Hasana Brkića

Na već znatno proširenoj zemljišnoj parceli, u kojoj su se ranije nalazila konfesionalna grobišta čiji su ostaci i danas prisutni, od oslobođenja grada do otvaranja savremeno uređenog grobnog kompleksa u Barama, ovdje su vršena ukapanja istaknutijih i zaslužnih društvenopolitičkih radnika, revolucionara i svih aktivista NOP-a — poginulih boraca narodnooslobodilačkog rata i žrtava fašističkog terora, odnosno građana umrlih u poslijeratno doba. Zato je teško odrediti status ove nekropole i dati joj odgovarajući naziv .

Kroz čitavu deceniju-dvije, poslije oslobođenja zemlje, na ovom prostoru vršena su ukapanja, istina ne baš velika u opsegu, da bi se vremenom stvorila osnovna skupina grobnica lociranih na dijelu ispod spomenika sa skulpturalnom predstavom figure lava. U pretežnom broju grobnice su organizovane tako da mnoge sadrže formalne odlike konfesionalnih memorijalnih spomenika, s tim što je najveći broj između njih izveden brižno i pedantno, čiste su i urešene cvjetnim i zelenim nasadima. Širok pojas travnatog zelenila koji se prostire uokolo redovito se plijevi i njeguje. Pristup nekropoli, koja je omeđena metalnom šipkastom ogradom, vodi direktno sa asfaltne ceste iz Hasana Brkića ulice.

Zanimljivo je istaći da sve grobnice u ovom kompleksu nisu jednako orijentisane. U pretežnom broju okrenute su na zapad, a tek manjim brojem prema istoku. Također su vidljivi, tu i tamo široko razvaljeni, stari putevi čije trase narušavaju estetsku privlačnost ambijenta.

U posljednje vrijeme grobnice palih boraca NOR-a i žrtava fašističkog terora organizuju se na posve istovjetan način. Preko betonskog osnova postavljaju se bijeli kameni okviri (v. 20, š. 15 cm), a nad uzglavnom dijelom svake grobnice masivna ploča od bijelog hrešanskog vapnenca (d. cca 70, š. cca 60 cm) sa ugraviranim podacima o palim junacima. Poviše teksta je gravura crvene petokrake zvijezde.

2. Na Vracima, neposredno uz cestu Sarajevo — Trebević, s lijeve strane puta

U sastavu ove nekropole egzistira pet objekata: grobnica Džavida Haverića, sekretara partijske ćelije kožarskih radnika, grob Josipa Sigmunda, spomen-obilježje podignuto na mjestu gdje je strijeljana narodni heroj Radojka Lakić, grobnica braće Reufa i Hidajeta Galijaševića i skupna grobnica dvadeset građana Sarajeva strijeljanih na ovom prostoru 1. augusta 1941. godine.

Svaki od navedenih objekata ima osobeni koncept izrade koji formalno ne prelazi konvencionalna rješenja spomenika ove vrste u nošj sredini, niti pokazuje bilo kakvu promjenu u odnosu na postojeću praksu u podizanju memorijalnih spomen-obilježja. Zbog tog su nepotrebne njihove posebne analize i opisi.

Lokacija groblja je dobro izabrana jer ono leži na dominantnijem brežuljku, u lijepom i slikovitom pejzažu, koji je pošteđen od gradske vreve, a da, s druge strane, nije ostao i bez vizuelne komunikacije s gradom. Mjesto je lako pristupačno i dobro pripremljeno za razgledanje, iako bez klupa za odmor. Zeleni pejzaž i lisnata vegetacija, te raznoliki svjetni nasadi, čine ovaj prostor zdravim i prijatnim. Režim održavanja grobnica u dijelu oko spomenika je primjeren, na ostalom prostoru groblje je ponešto zapušteno.

Objekti u izgradnji — planovi, programi i projekti

1. Spomen-obelisk na mjestu ustaškog masakra, u tzv. Berkovića vili, u Ulici Skenderija

Objekat će biti izgrađen na otvorenom prostoru, u najneposrednijoj blizini mjesta gdje je doskora egzistirala tzv. Berkovića vila, u kojoj su ustaški zločinci, predvođeni zloglasnim krvnikom Maksom Luburićem, poslije svirepih mučenja, ubili 23 žitelja grada Sarajeva. Obzirom na broj žrtava i vrstu zločina, koji ima karakter šire ljudske tragedije, a po sadizmu i svireposti prelazi i najbestijalnije zločine počinjene u fašističkim koncentracionim logorima. Ovaj objekat ima isključivo memorijalni karakter i posvećen je oživljavanju uspomene na pale rodoljube, izgrađen u svrhe odavanja pošte njihovim sjenama, kao, dakle, izraz našeg suučesća za njihovu tragičnu sudbinu i zlu kob koja ih je zadesila, te anatemu svakog zločina, koji se više ne smije ponoviti.

Trenutno prostorna situacija mjesta zahtijeva da se programirani objekat gradi na slobodnom zemljištu koje je ostalo ispred zgrade Dječijeg obdaništa i velikog solitera, desno, u neposrednoj blizini ceste. Okolni prostor bi se organizovao na parkovski način uz mogućnost nesmetanog pristupa spomeniku.

U osnovnom konceptu obelisk, formalno, ima simbolično značenje. Zamišljen je kao arhitektonska prostorna kompozicija čiji središnji akcentat čini monolitni kamen koji asocira na stilizovani cvijet sa četiri povijene latice u vrhu, a koje simbolično treba da iskažu pre-

kinut životni put i ugasle živote mučenika. Na prednjoj slobodnoj plohi obeliska stajao bi integralni tekst koji bi informisao javnost o tome šta se dogodilo na ovom mjestu, a na 23 stubića, raspoređena u kružnom prstenu, gdje svaki pojedinačno simbolizuje po jedno palo lice, bili bi ugravirani njihovi biografski podaci (ime, početno slovo očevog imena, prezime, mjesto i godina rođenja, zanimanje), dovoljni za identifikaciju ličnosti. Ovo, naravno, pod pretpostavkom da će takvi podaci moći biti prikupljeni.

Obilježje bi imalo skromne razmjere (3 x 3 m), ali je tako proporcionisano da mora stajati u punom skladu i harmoniji sa svojom okolinom. Za materijal je predložen bijeli krečnjak, koji se u našim klimatskim uslovima najbolje ponaša i dugog je vijeka, uz to prijatno djeluje, posebno u slučaju kada je okružen zelenilom s kojim stvara vedre kontraste.

Integralni tekst je uključio informaciju o događaju i kratku poruku i treba da bude izveden u tehnici punog reljefa, dok će se podaci o palim žrtvama izvesti tehnikom duboke gravure.

2. Spomen-obelisk na mjestu pogibije narodnog heroja Vladimira Perića Valtera

Objekat će se graditi u najneposrednijoj blizini mjesta gdje je, braneći Sarajevo, na sam dan njegova oslobođenja, 6. aprila 1945, poginuo narodni heroj Vladimir Perić Valter, član Mjesnog komiteta KPJ. Na tom prostoru sada egzistira manji parkovski ansambl, koji se proteže na površini između Brankove i dra Safeta Mujića ulice, te magacinske zgrade bivše Fabrike duhana, pozadi, i samoposluge preduzeća UPI, na Marindvoru, desno. Prema tome, izabrana lokacija opravdana je koliko sa stanovišta isaorije, jer se događaj zbio upravo na tom mjestu, toliko i sa stanovišta funkcionalnosti, jer će se objekat graditi na ravnom tlu, na slobodnoj, ničim nezaklonjenoj površini, okrenut na pravac jedne od najprometnijih saobraćajnica u gradu, pa će zato biti brže uočljiv i lako pristupan.

Obelisk je skromno zdanje, kako u odnosu na dimenzije, tako i prema upotrijebljenom materijalu. Ovo zbog činjenice što se njime želi samo obavijestiti javnost o mjestu pogibije jednog hrabrog čovjeka. I ništa više. Pa ipak, to je mjesto, upravo zbog toga što je tu zla kob stigla ovog revolucionara, ujedno i mjesto žalosti za takvom njegovom sudbinom, tako da će obilježje imati i ponešto memorijalni karakter, te će se na njemu evocirati uspomene na palog junaka i polagati vijenci i svijeće u njegovu slavu. Otuda takav izgled spomenika i njegovo formalno rješenje.

Predviđeno je da obelisk ima čistu arhitektonsku formu (kocka, kubus) racionalnu i ekonomičnu, bez bilo kakvih slučajnosti i suvišnosti, strogo funkcionalnu i organski uklopljenu u okolinu, te da bude izgrađen od bijelog domaćeg vapnenca.

Tekst je informativnog karaktera, kratak, sažet, no ipak tako sročćen da sadrži sve što treba javnost da zna o događaju koji se zbio

na ovom mjestu, i kada. On bi bio izveden u tehnici punih slova, na pozadini pitko štokovane površine, u ozbiljnoj kompoziciji, čime će poprimiti karakter trajnosti i klasičnog dostojanstva.

3. Spomen-česma u selu Mrkovići, poviše Sarajeva

Na sredokračić puteva prema selima Barice i Mrkovići, te prema Sarajevu, programirana je izgradnja spomen-česme s obeliskom. Za lokaciju objekta izabrana je blaga, ničim nezakoljena izbrežina na domak sela Mrkovići, jer taj položaj dopušta mogućnost lakog i neposrednog pristupa. Teren sadrži čvrstu kamenu podlogu i ne erodira. Obrastao je niskom, a rijetkom planinskom vegetacijom, čime se otvara mogućnost nesmetanog sagledavanja obilježja sa raznih strana i iz veće udaljenosti, ili obratno — sa mjesta predviđenog za izgradnju spomenika pruža se širok panoramni pogled na udaljene bregove i doline ovog pitoresknog kraja.

Monolitni obelisk, koji ima formu trobridog stuba, gradio bi se od bijelog krečnjaka iz kamenoloma u Hreši, dok će za česmu i zidove »odmorišta« biti korišten domaći lomljenac kamen, za korito hrastovina. Na zidu česme, za koju je zamišljeno da ima odvojeno korito za napoj stoke od česme za piće prolaznika, dok je pranje rublja posve isključeno, a otok vode regulisan podzemnim kanalom, na prednjoj njenoj strani predviđa se upisivanje sažetog integralnog teksta i posvete. Na jednoj strani obeliska biće upisana imena palih boraca NOVJ-e ovog kraja, na drugoj žrtava fašističkog terora.

Objekat podižu Skupština opštine Centar — Sarajevo i narod sela Mrkovići i Barice u znak sjećanja na pale borce NOVJ-e i žrtve fašističkog terora oba naselja.

4. Spomen-bista ispred nove zgrade Osnovne škole »Bane Šurbat«, Zagrebačka ulica

Na osnovu internog konkursa koji je organizovala Skupština opštine Novo Sarajevo, akademski vajar Ibrahim Bjelajac iz Sarajeva kreirao je bistu narodnog heroja Branka — Bane Šurbata (Sarajevo, 1922 — Trovrh kod Foče, 1943), koja će 6. aprila 1974. godine, na dan oslobođenja ovog grada, biti svečano otkrivena.

Na realistički način, skulptorski je interpretirano poprsje mladića ozbiljnog izraza koji prožima snažna unutrašnja napetost. Obučen je u jednostavnu bluzu, bez ikakvih vanjskih oznaka i dodataka. Rađen zanatski korektno i vajarski čisto, portret, koji je djelo očito vrlo nadarenog umjetnika, spada među najuspjelije likovne realizacije ove vrste u Bosni i Hercegovini.

Bista (v. 70, d. 50 cm), izlivena u bronzi, biće postavljena na jednostavan stub — postamenat (v. 130, d. 50 cm) napravljen od bijelog vapnenca iz kamenoloma u Hreši kod Sarajeva.

5. Spomen-bista ispred zgrade Doma društvenih organizacija na Vracama, Zagrebačka ulica broj 80

Umjesto postojeće biste narodnog heroja Alekse — Brke R. Bojovića (vidi registar *Spomen-biste i druga skulpturalna rješenja* br. 23!),

koja je, objektivno, posvemašnji likovni promašaj, te kao takva ne može da vrši onu društvenu funkciju koja joj je namijenjena, Skupština opštine Novo Sarajevo povjerila je akademskom kiparu Petru Jelisiću iz Tuzle da izradi novo poprsje ove istorijske ličnosti. Taj posao je doveden do kraja i u toku 1974. godine, novo rješenje, čiji je autor skulptor Jelisić (signatura na desnoj bočnoj strani »P. Jelisić 74«), biće postavljeno ispred lijeve bočne fasade Doma.

Na realističan način interpretirano je poprsje sredovječnog muškarca, obučenog u vojničku bluzu sa tvrdom, uz vrat podignutom kragnom. Gologlav je i ima karakteristično naglašene, duge brkove. Izraz portretisanog je smiren, suzdržan, i prožima ga snažna unutrašnja napetost. Jednostavno, to je uspjela likovna realizacija rađena po svim pravilima skulptorskog umijeća. Bista je izlivena u bronzi i biće postavljena na odgovarajući stub-postamenat rađen od bijelog domaćeg vapnenca.

6. Spomen-obelisk žrtava fašističkog terora u selu Krivoglavci, Vogošća

Opštinski odbor Saveza udruženja boraca NOR-a inicirao je izgradnju spomenika kojim bi bila evocirana uspomena na pale žrtve fašističkog terora u ovom području. Uz materijalnu pomoć Skupštine opštine Vogošća, preduzeti su radovi na izradi programa i projekta spomen-obilježja čije se otkrivanje javnosti predviđa za Dan državnosti Bosne i Hercegovine — 25. novembra 1974. godine.

7. Spomenik revolucije naroda Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Na svečanoj zajedničkoj sjednici Skupštine SRBiH, koja je održana 26. novembra 1963. godine, u okviru programa proslave dvadesetogodišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, donesena je odluka o podizanju spomenika, kojim će se, na trajan i likovno uspješan način, obilježiti sva heroika, žrtve i doprinosi koji su narodi Bosne i Hercegovine dali u periodu NOR-a i socijalističkoj revoluciji. Taj reprezentativan monument ili spomen-ansambl, predviđeno je, gradiće se u Sarajevu, glavnom gradu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u kojem je mjestu, 13. jula 1941. godine, donesena istorijska odluka o podizanju narodnog ustanka u BiH.

Prema do sada iskristalisanim mišljenjima i stavovima preovladalo je uvjerenje da taj reprezentativni spomenik ne može biti utilitarnog karaktera, već nadahnuto skulptorsko-arhitektonsko rješenje koje će cjelokupnim svojim izgledom i sredstvima izražavanja moći da simbolizuje i evocira sva pozitivna nastojanja i uspjehe koje su narodi Bosne i Hercegovine ostvarili u tim sudbonosnim istorijskim događajima. Kao najprikladnija za ovu svrhu, predložena je lokacija na Marindvoru. Zbog niza tehničkih problema i drugih nepredviđenih teškoća koje su se u međuvremenu javile, do realizacije ovog zamašnog programa nije još došlo. Sada je taj značajni društveni zadatak ponovno aktueliziran i treba očekivati da će ova korisna inicijativa uskoro dobiti i svoje šivotne konture i obrise.